15. ગાંધીજી : બે પ્રસંગ

રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીનું જીવન અને વિચારો આજે પણ સમગ્ર વિશ્વ માટે પ્રેરક બની રહ્યાં છે. 'મારું જીવન એ જ મારો સંદેશ'નો અનુભવ કરાવતા આ બંને પ્રસંગોમાં બાપુનો સ્વચ્છતાપ્રેમ અને કરકસરવૃત્તિનાં દર્શન થાય છે. આ બંને પ્રસંગો 'ગાંધી-ગંગા' નામના પુસ્તકમાંથી લેવામાં આવ્યા છે.

પ્રથમ પ્રસંગ ગાંધીજીના અંતેવાસી તરીકે જગપ્રસિદ્ધ મનુબેન ગાંધીની કલમે લખાયો છે. ગાંધીજીની સાદગી, સ્વચ્છતાપ્રેમ અને નેતૃત્ત્વના ગુણોને વ્યક્ત કરતો આ પ્રસંગ આપણા સૌ માટે પ્રેરક બની શકે તેવો છે.

જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ વિજેતા કવિ ઉમાશંકર જોશીની કલમે બીજો પ્રસંગ લખાયો છે. બાપુની સાદગી, સરળતા અને ઉચ્ચ વિચારોની ઝાંખી કરાવતા આ પ્રસંગમાં કરકસરવૃત્તિના પણ દર્શન થાય છે. પાણી ગરમ કરવા માટે કોલસાને બદલે ફાનસનો ઉપયોગ કરીને બાપુ આપણને કરકસર કરવાની શીખામણ આપે છે.

બાપુજી હમેશાં સ્વચ્છતા ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપતા વસ્તુ અસ્વચ્છ થઈ હોય તો સામા માણસને વારંવાર ટોકવાને બદલે પોતે કાર્ય વડે જ બીજાને સ્વચ્છતાનો પાઠ ભણાવે.

નોઆખાલીમાં રસ્તા પગદંડીના નાનકડા હતા. કોઈ કોઈ રસ્તો તો એટલો સાંકડો હોય કે મને પાછળ રાખીને બાપુજી એકલા જ પગદંડી પર ચાલી શકે. એથી મારો ટેકો ન મળે એટલે બીજી તરફ ટેકા માટે એમને લાકડી રાખવી પડે.

ગમે ત્યાં ગંદકી હોય તે બાપુને બહુ ખૂંચતું. ખુલ્લા પગે એમને એવા ગંદા રસ્તા પર ચાલવું પડતું. આજુબાજુમાં મળ, થૂંક, કચરો, ઇત્યાદિ પડેલાં હતાં તે બધું આજુબાજુથી પાંદડાં લઈ પોતે સાફ કરવા લાગ્યા. હું થોડી વાર આભી જ બની ગઈ.

મેં બાપુને ગુસ્સામાં કહ્યું : "બાપુજી, આપ મને શા માટે શરમાવો છો ? હું અહીં પાછળ હતી, છતાં મને કહેવાને બદલે આપે સાફ કેમ કર્યું ?"

એના જવાબમાં બાપુજી હસ્યા ને બોલ્યા : "તને ક્યાં ખબર છે કે મને આવાં કામો કરવામાં કેટલો બધો આનંદ આવે છે ? હું કહું એના કરતાં કરી નાખું તેમાં મને કેટલી ઓછી તકલીફ પડે ?"

મેં કહ્યું : "પણ આ ગામના લોકો જોઈ રહ્યા છે."

બાપુજીએ કહ્યું : "તું જોજે, આવતી કાલથી આવા ગંદા રસ્તા મારે સાફ નહીં કરવા પડે, કારણ આ ઉપરથી બધાને પાઠ મળશે કે આવું કામ કરવું એ હલકું કામ નથી."

મેં કહ્યું : "માનો કે ફક્ત કાલ પૂરતું સાફ કરે અને પછી જેમ હતું તેમ જ ગંદું રહેશે તો આપ શું કરશો ?"

એટલે ઊલટાની મને પકડી. મને કહે : "હું તને જોવા મોકલીશ અને ફરી આવો ગંદો રસ્તો હશે તો હું સાફ કરવા આવીશ."

સાચે જ એવું બન્યું. બીજે દહાડે હું જોવા ગઈ તો રસ્તો ગંદો હતો. પણ બાપુને કહેવા ન જતાં હું જ સાફ કરીને પાછી ફરી. બાપુને કહ્યું : "હું રસ્તો સાફ કરીને આવી મારી સાથે ગામના લોકો પણ ભળ્યા હતા અને આજે તો વચન આપ્યું છે કે આવતી કાલથી તમે ન આવશો, અમે પોતે જ સાફ કરીશું."

બાપુજી કહે : "તેં મારું પુણ્ય લઈ લીધું. એ રસ્તો મારે જ સાફ કરવો હતો, પણ થયું. હવે બે કામ થયાં : એક તો સ્વચ્છતા જળવાશે અને બીજું લોકો આપેલું વચન પાળશે તો સત્યતા શીખશે." અને એ રસ્તો હંમેશને માટે સાફ રહ્યો.

★★★

યરવડા જેલમાં ગાંધીજીનાં કપડાં એમના સાથી શંકરલાલભાઈ ધોતા. એક દિવસ ગાંધીજીએ ધીરેથી એમને કહ્યું : "તમે કપડાં ધોવાનું રહેવા દો. હું ધોઈ લઈશ."

ધોવામાં કંઈ ઊણપ રહે છે કે શું એ અંગે શંકરલાલભાઈએ પૂછ્યું.

ગાંધીજીએ સંતોષથી કહ્યું : કપડાં તો બરોબર ધોવાય છે, પણ મને લાગે છે કે સાબુ કાંઈક વધારે પડતો વપરાઈ જાય છે. હું એટલો સાબુ બમણા દિવસ ચલાવું.

શંકરલાલભાઈએ કહ્યું : હવે કરકસરથી વાપરીશ. એમને એમ કે સાબુ ભલે થોડો વધુ વપરાય પણ કપડાં બરોબર ઊજળાં થવાં જોઈએ. હવે કરકસરની દૃષ્ટિ એ પામ્યા.

એક સવારે ગાંધીજી કહે : શંકરલાલ, આજે સગડી ન સળગાવતા પાણી ગરમ નથી કરવું.

શંકરલાલભાઈએ પૂછ્યું : કેમ ?

ગાંધીજીએ ક્હયું : રાતના ઓરડામાં ફાનસ રહે છે. મને વિચાર આવ્યો કે તેની ઉપર પાણી ભરીને ટમલર મૂકી રાખું તો સવાર સુધીમાં ગરમ થઈ રહેશે. પ્રયોગ સફળ થયો. પાણી મારે પીવા જેવું ગરમ થઈ ગયું છે.

શંકરલાલભાઈને સહેજ માઠું લાગ્યું. એમણે કહ્યું કે વહેલી સવારે સગડી સળગાવવામાં મને શ્રમ પડતો હશે એમ માનીને તો આપ આવું કરતા નથી ને ? હું આપને સંતોષ આપી શકતો નથી એમ મને લાગે છે.

ગાંધીજીએ કહ્યું : તમે તો સારી રીતે તૈયાર કરતા હતા. પણ આ તો એક

પ્રયોગ કરી જોયો કે આ રીતે સળગતા ફાનસ પર પાણી ગરમ કરી લીધું હોય તો કેવું. એટલા કોલસા બચ્યા. એમાં માઠું લગાડવા જેવું કંઈ જ નથી.

ટિપ્પણ

હંમેશાં - દરરોજ **ટોકવાને** - વારંવાર કહેવું **પગદંડી** - પગે ચાલીને જવાનો રસ્તો, પગ રસ્તો **ટેકો** - અહીં આધાર, આશ્રય **ખૂંચતું** - નડવું, ભોંકાવું **ઈત્યાદિ** - વગેરે **આભી જ બની ગઈ** - આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ **ઊણપ** - ઓછપ, ખોટ **બમણા દિવસ** - બેવડા દિવસ , બેગણું **કરકસર** - જરૂરી ખર્ચ જ કરવું તે **ઊજળાં** - સફેદ, તેજસ્વી, ધોળું **ટમલર** - એક જાતનો (વિલાયતી ઘાટનો) પ્યાલો **માઠું લાગવું** - ખરાબ લાગવું, અશુભ લાગવું **શ્રમ** - મહેનત

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ લખો.

1. બાપુ કઈ બાબત પર ખૂબ ધ્યાન આપતા હતા ?
2. બાપુ કઈ રીતે બીજાને પાઠ ભણાવતા હતા ?
3. મનુબહેનને લોકો કયું વચન આપે છે ?
4. યરવડા જેલમાં ગાંધીજીનાં કપડાં કોણ ધોતું હતું ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ લખો.

1. મનુબહેન કયું દૃશ્ય જોઈને આભાં બની ગયાં ?

2. મનુબહેન બાપુને ગુસ્સામાં શું કહે છે ?
3. બાપુએ કરેલી સફાઈથી કયા બે કામ થયા ?
4. ગાંધીજી શા માટે કપડાં ધોવાનું વિચારે છે ?
5. પાણી ગરમ કરવા માટે બાપુએ કયો પ્રયોગ કર્યો ?

પ્રશ્ન 3. મનુબહેનના જીવન પ્રસંગમાંથી તમને શું બોધપાઠ મળ્યો તેનું વર્ણન કરો.

પ્રશ્ન 4. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી ખાલી જગ્યા પૂરો.

(એ, ને, માં, ના, ની, થી)

1. મેં બાપુ __ગુસ્સામાં કહ્યું.
2. મેં કહ્યું : "પણ આ ગામ __ લોકો જોઈ રહ્યા છે."
3. યરવડા જેલ __ગાંધીજીનાં કપડાં એમના સાથી શંકરભાઈ ધોતા.
4. એક દિવસ ગાંધીજી __ધીરેથી એમને કહ્યું.
5. હવે કરકસર __દૃષ્ટિ એ પામ્યા.
6. ગાંધીજીએ કહ્યું : રાતના ઓરડા __ફાનસ રહે છે.
7. ગાંધીજી __સંતોષથી કહ્યું.
8. હવે કરકસર —વાપરીશ.
9. શંકરલાલભાઈ —સહેજ માઠું લાગ્યું.
10. શંકરલાલભાઈ —પૂછ્યું : કેમ ?

પ્રશ્ન 5. નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

1. સ્વચ્છતા
2. પુણ્ય
3. સંતોષ
4. હલકું
5. ઉજળું

પ્રવૃત્તિ

1. ગાંધીજીનાં પ્રેરક વાક્યોનું સુલેખન કરી નોટીસ બૉર્ડ પર રજૂ કરો.
2. આ પ્રસંગોને વાર્તાની જેમ વર્ગમાં કહો.
3. શિક્ષકની મદદથી શાળામાં 'મોહનમાંથી મહાત્મા' વિષય પર નિબંધ સ્પર્ધાનું આયોજન કરો.

ભાષાસજ્જતા

કાળ વ્યવસ્થા

ભાષામાં નામની સાથે સ્ત્રીલિંગ, પુંલ્લિગ અને નપુંસકલિંગ - જાતિ, વચન વગેરે દર્શાવવાની વ્યવસ્થા હોય છે તેમ ક્રિયારૂપોમાં ક્રિયા ક્યારે બની તેનો સમય દર્શાવવાની પણ વ્યવસ્થા હોય છે. આ ક્રિયાનો સમય દર્શાવવાની રીતને કાળવ્યવસ્થા કહેવાય.

દરેક ભાષામાં ક્રિયા થવાના સમયનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે.

(1) વાક્યરચનામાં ક્રિયા થવાનો સમય પહેલાનો હોય તો તે ભૂતકાળ ગણાય.

ઉદા. (1) મેં પાઠ વાંચ્યો. મારી પાઠ વાંચવાની ક્રિયા પહેલા પૂરી થઈ ગઈ છે માટે ભૂતકાળ બને છે.

ઉદા. (2) મહારાજ વજેસંગના કુંવર દાદભા ગુજરી ગયાં. અહીં ગુજરી જવું એટલે કે મૃત્યુ પામવાની ક્રિયા પહેલા થઈ ગઈ હતી એટલે તે ભૂતકાળ બને.

(2) વાક્ય રચનામાં ક્રિયા થવાનો સમય અત્યારનો હોય એટલે કે ક્રિયા અત્યારે થતી હોય તો તેને વર્તમાન કાળ કહેવાય.

ઉદા. (1) હું પાઠ વાંચું છું. મારી પાઠ વાંચવાની ક્રિયા અત્યારે ચાલુ છે એટલે વર્તમાનકાળ કહેવાય.

ઉદા. (2) જોગીદાસ અત્યારે મારા દુઃખમાં સહભાગી થયા છે. અહીં જોગીદાસ મહારાજના દુઃખમાં અત્યારે સહભાગી થયા છે તે ક્રિયા અત્યારે હાલમાં બની રહી હોવાનો નિર્દેશ કરે છે એટલે તે વર્તમાન કાળ બને.

(3) વાક્યરચનામાં ક્રિયા થવાનો સમય હવે પછીનો હોય તો તે ભવિષ્યકાળ બને.

ઉદા. (1) હું પાઠ વાંચીશ. હું પાઠ વાંચવાની ક્રિયા હવે પછી કરીશ માટે તે ભવિષ્યકાળ બને.

ઉદા. (2) જોગીદાસ મહારાજને મળવા જશે. અહીં જોગીદાસ હવે પછી મહારાજને મળવા જશે એટલે તે ભવિષ્યકાળ બને.

સ્વાધ્યાય :

- **નીચેના વાક્યો કયા કાળના છે તે લખો.**

1. બાપુ સ્વચ્છતાનો પાઠ ભણાવતા હતા.
2. આ ગામના લોકો બાપુને કામ કરતાં જૂએ છે.
3. હવેથી ગામના લોકો જ રસ્તા સાફ કરશે.
4. યરવડા જેલમાં શંકરલાલ બાપુના કપડાં ધોતા હતા.
5. તમે સરસ તૈયારી કરી હતી.
6. જોગીદાસની આંખમાં પણ જળજળિયાં આવ્યાં.
7. સ્ત્રીઓ જોગીદાસની સામું અહોભાવથી જુએ છે.
8. જોગીદાસ જેવો પુરુષ જતિ પુરુષ કહેવાશે.
9. જોગીદાસ મહારાજને મારશ નહિં.
10. બહારવટિયો અત્યારે કોઈને મારવા આવ્યો નથી, દુઃખમાં ભાગ લેવા આવ્યો છે.